

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

АНДРОСОВИЧ Ксенія Анатоліївна

УДК 159.9:[316.6:378.032-057.87]

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
ПЕРШОКУРСНИКІВ В УМОВАХ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Сєверодонецьк – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля МОН України, кафедра соціальної та практичної психології, м. Северодонецьк.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Вашенко Ірина Володимирівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
кафедра загальної психології, професор.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Карамушка Людмила Миколаївна,
Інститут психології
імені Г. С. Костюка НАПН України,
лабораторія організаційної психології, завідувач;

кандидат психологічних наук
Шугурова Тетяна Леонтіївна,
Мелітопольський інститут державного та
муніципального управління
Класичного приватного
університету МОН України,
кафедра системного аналізу, доцент.

Захист відбудеться «01» липня 2015 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 29.051.11 в Державному економіко-технологічному університеті транспорту МОН України за адресою: 03049, м. Київ, вул. М. Лукашевича, 19.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеках Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля МОН України за адресою: 93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, просп. Радянський, 59-а; Державного економіко-технологічного університету транспорту МОН України за адресою: 03049, м. Київ, вул. М. Лукашевича, 19.

Автореферат розісланий «29» травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Лосієвська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема соціальної адаптації стала предметом наукового дослідження, перш за все, внаслідок об'єктивних потреб суспільства. Адаптація особистості є необхідним процесом перетворення індивіда як повноправного, активного члена соціальної групи. Відносна завершеність процесу соціальної адаптації до професійної діяльності, групи, колективу, праці, відповідність особистості основним вимогам і соціальним очікуванням є основною умовою її нормального функціонування в сучасному соціальному оточенні.

Перспективним у цьому напрямі є дослідження особливостей соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу (ПТНЗ), оскільки це може значною мірою попередити та виправити негативні тенденції, що супроводжують цей процес.

Різні аспекти проблеми адаптації вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Ф. Александер, Г. Андреєва, Р. Бенедикт, Дж. Даллард, М. Мід, Н. Міллер, А. Мудрик, В. Петровський, Р. Сірс, Т. Френч та ін.). У загально-теоретичному аспекті найкраще вивчено процеси адаптації першокласників середньої школи, або студентів-першокурсників у вищій школі, які здебільшого спрямовані на його педагогічну складову (С. Гапонова, В. Казміренко, Н. Кондратова, Г. Левківська, І. Лішук, І. Ляхова, З. Ковальчук, О. Мороз, А. Мудрик, О. Научитель, В. Сорочинська, В. Штифурак та ін.).

Дослідження за цією проблематикою переважно були пов'язані: з загальними проблемами соціальної адаптації особистості як специфічної форми соціальної активності (Б. Анан'єв, Г. Балл, Л. Виготський, Ю. Ган та ін.), як інструменту пристосування до середовища, захисний механізм чи спосіб її самоактуалізації (О. Асмолов, К. Роджерс, Л. Фестінгер, В. Ядов та ін.); вивченням особливостей соціальної адаптації студентської молоді вищих навчальних закладів в аспекті часу й динаміки, змісту і критеріїв, видів та результатів адаптації (А. Андреєва, Ю. Бохонкова, М. Дворяшина, Т. Землякова, А. Колесова, А. Мацкевич, Т. Серєда, М. Тоба та ін.); з'ясуванням загальних закономірностей адаптаційного процесу, його структури, механізмів та принципів реагування (Ф. Березін, С. Гарькавець, М. Дяченко, Н. Завацька, О. Зотова, Я. Рейковський); визначенням адаптації переселенців у новому соціокультурному середовищі (О. Блинова, В. Гриценко, Л. Ключникова, Л. Пілецька); визначенням адаптивних механізмів у старшому підлітковому віці (І. Булах, В. Бочелок, Т. Драгунова, Л. Жезлова, Л. Закутська, В. Каган, І. Кон, А. Лічко, О. Лосієвська, Н. Максимова, О. Новикова, С. Подмазін, Г. Прихожан, М. Раттер, І. Сабанадзе, Г. Чуткіна, О. Яковлева та ін.). Термінологічне наповнення адаптації має розлогі інтерпретаційні межі та тлумачиться у широкому змістовому полі від природничих наук як пристосування живих організмів до умов існування, так і у вузькому – підкорення індивіда середовищу, що його оточує. За таких підходів поза увагою вчених залишається вивчення психологічних чинників соціальної адаптації, відсутність яких може зробити неефективними заходи, спрямовані на соціальну адаптацію першокурсників ПТНЗ. Варто відзначити також відсутність чітких критеріїв, за якими можна було б оцінити рівень соціальної дезадаптації учня в умовах ПТНЗ, а відтак, і розробити відповідні заходи психологічно впливу. Тому наукова проблема дослідження психологічних чинників соціальної адаптації таких першокурсників є актуальною як із соціальної, так і з наукової точки зору.

Актуальність обраної проблеми, її недостатнє теоретичне висвітлення та емпіричне вивчення, а також соціальна значущість і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в сучасному соціумі». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 3 від 11.12.2014 р.) та узгоджено з бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 27.01.2015 р.).

Об'єкт дослідження – соціальна адаптація першокурсників професійно-технічного навчального закладу.

Предмет дослідження – психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

Згідно з поставленою метою, висунуто такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу.
2. Визначити критерії соціальної адаптованості першокурсників професійно-технічного навчального закладу.
3. Виявити психологічні чинники, що впливають на соціальну адаптацію першокурсників професійно-технічного навчального закладу.
4. Розробити структурно-компонентну модель соціальної адаптації в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.
5. Запропонувати та апробувати програму підвищення соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

Методологічну та теоретичну основу дослідження склали загальнонаукові принципи соціокультурної детермінації психічних процесів і явищ (Г. Балл, О. Бодальов, Л. Виготський, В. Зінченко, А. Петровський та ін.); концепції становлення особистості в онтогенезі (К. Абульханова-Славська, В. Моляко, Т. Титаренко, С. Рубінштейн та ін.); генетичний та системний підходи до проблеми соціально-психологічної детермінації поведінки (Б. Ананьєв, Г. Андреева, А. Коваленко, Б. Ломов, С. Максименко, В. Мерлін, Г. Щедровицький та ін.); теоретичні положення про закономірності та механізми адаптації (В. Асєєв, Ф. Березін, Ф. Меєрсон, А. Налчаджян, Ж. Піаже, С. Розум, С. Чистякова, Т. Шибутані та ін.); психологічні теорії і положення про адаптацію, що визначають її як форму соціальної активності особистості (О. Власова, С. Гарькавець, Л. Карамушка, В. Семиченко, О. Солодухова, Н. Свиридов та ін.); концепції соціальної дезадаптації (Ю. Бохонкова, С. Белічева, І. Дубровіна, Н. Завацька, О. Кокун, Т. Молодцова, Л. Пілецька, Т. Шугурова та ін.); погляди на розвиток

цілепокладання та трансформацію мотиваційно-ціннісної сфери особистості (О. Бондарчук, А. Борисюк, В. Бочелюк, З. Ковальчук, О. Літвінова, В. Москаленко, Ю. Швалб та ін.); психологічні теорії формування та корекції рис особистості в ході активного соціально-психологічного навчання (О. Бондаренко, Л. Бурлачук, І. Ващенко, О. Кочарян, Т. Яценко та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів:

- *теоретичні*: аналіз науково-дослідницьких джерел, порівняння, класифікація, синтез результатів дослідження, узагальнення та систематизація наукових даних для з'ясування понятійно-термінологічного поля соціальної адаптації першокурсників та її теоретико-методологічної бази;

- *емпіричні*: спостереження; структуроване інтерв'ю; анкетування (анкета «Самоставлення до ситуації адаптації першокурсників у професійно-технічному навчальному закладі» К. Андросович); аналіз документів; психодіагностичні методи: методика діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерса і Р. Даймонда), методика самооцінювання психічних станів (Г. Айзенка), методика визначення професійних типів особистості (Дж. Голланда); анкета «Соціум» (В. Киричука);

- *методи математичної обробки даних* з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. Статистичне оброблення даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою спеціалізованих пакетів прикладних програм для психологічних досліджень («SPSS 20.0» та «Microsoft Office Excel 2003»), що забезпечують виконання загальноприйнятих одномірних статистик і багатомірних математично-статистичних методів.

Організація і база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2008–2015 рр. на базі професійно-технічних навчальних закладів України. У дослідженні взяли участь учні, які навчалися на перших курсах професійно-технічних навчальних закладів міст: Київ, Бориспіль, Кривий Ріг, Кіровоград, Івано-Франківськ, Миколаїв, Львів. Загальну кількість вибірки склали 587 досліджуваних. Вік досліджуваних – від 15 до 17 років.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних, використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

- *вперше*: розроблено структурно-компонентну модель соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу, що враховує мету, принципи та змістовні блоки цього процесу на підготовчому, основному та завершальному етапах; визначено критерії соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу, до яких віднесено рівень тривожності, агресивності, ригідності, фрустрації, адаптивності/деадаптивності, емоційного комфорту/дискомфорту, домінування, зовнішнього/внутрішнього контролю, прийняття/неприйняття себе та інших, а також соціальний статус; розроблено програму підвищення соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу;

- *дістали подальшого розвитку*: соціально-психологічні підходи до засобів і технологій соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу;

- *поглиблено уявлення* про психологічні (самооцінка психічного стану (рівень агресивності, тривожності, фрустрації та ригідності), міжособистісних стосунків, рівня життєвої активності досліджуваних (зміна соціального статусу на більш сприятливий) та соціальні (ставлення до умов навчання в ПТНЗ (особливості організації навчально-виховного й навчально-виробничого процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, підтримка зв'язків із близькими та рідними) чинники, що впливають на процес соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу.

Теоретичне значення дослідження полягає у: застосуванні методології системного підходу для розгляду особливостей соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу; диференціації труднощів адаптаційного процесу першокурсників в умовах ПТНЗ та соціально-психологічних поглядів на проблему їхньої соціальної адаптації; розкритті теоретико-методологічних засад програми підвищення соціальної адаптації в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання результатів щодо підвищення рівня соціальної адаптації першокурсників, отриманих емпіричним шляхом, практикуючими психологами, соціальними працівниками у процесі проведення психопрофілактичної, консультативної, психокорекційної роботи щодо покращення показників адаптованості таких учнів в умовах освітнього середовища професійно-технічних навчальних закладів, професійних ліцеїв, професійно-технічних училищ.

Розроблена авторська програма тренінгових занять «Соціальна адаптація першокурсників» може бути реалізована під час роботи з учнями в умовах ПТНЗ в напрямі сприяння їхньої соціальній адаптації з урахуванням психологічних особливостей першокурсників та умов початкового професійного навчання.

Результати дослідження **впроваджено** у навчальну та науково-методичну роботу: Криворізького професійного гірничо-металургійного ліцею (довідка № 239/12-01 від 12.12.2013 р.), Державного професійно-технічного навчального закладу «Бориспільський професійний ліцей» (довідка № 72 від 03.04.2014 р.), Миколаївського професійного ліцею торгівлі та ресторанного сервісу (довідка № 01-15/198 від 02.09.2014 р.), Навчально-наукового центру професійно-технічної освіти НАПН України (довідка № 384 від 05.09.2014 р.), Івано-Франківського вищого професійного училища сервісного обслуговування техніки (довідка № 184/01-04/01 від 08.09.2014 р.), Вищого професійного училища № 33 м. Києва (довідка № 01/509 від 29.09.2014 р.), Державного навчального закладу «Криворізький центр професійної освіти металургії та машинобудування» (довідка № 629 від 17.10.2014 р.), Львівського науково-практичного центру Інституту професійно-технічної освіти НАПН України (довідка № 244/14 від 26.12.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Розроблені наукові положення та отримані емпіричні дані є самостійним внеском здобувача в розроблення проблеми

соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ. У статті та тезах, написаних у співавторстві, доробок автора становить 70 %. Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження було представлено на науково-практичних конгресах, симпозіумах, конференціях та семінарах різного рівня, зокрема *міжнародних*: науково-практичному конгресі педагогів і психологів “The generation of a new stage” (Прага, 2014), V Севастопольському науково-практичному симпозіумі «Особистість у просторі культури» (Севастополь, 2013), XXV науково-практичній конференції “Problem of modern philology. Pedagogics and psychology” (Лондон, 2012), II науково-практичній конференції «Проблемы и перспективы развития образования в XXI веке: профессиональное становление личности (философские и психолого-педагогические аспекты)» (Пенза-Єреван-Прага, 2012), науково-практичній конференції «Харківська школа психології: спадщина і сучасна наука» (Харків, 2012), I науково-практичній конференції «Психология труда и профессиональное развитие педагога: актуальное состояние, проблемы и перспективы» (Бірьск, 2012), VI–VII науково-практичних конференціях «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (Київ, 2012–2013), науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна, матеріали» (Київ, 2013), науково-практичній конференції «Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии» (Новосібірськ, 2013), науково-практичній конференції «Актуальні тенденції розвитку світової психологічної та педагогічної практики» (Львів, 2014), науково-практичному *семінарі* «Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога» (Київ, 2010); з *міжнародною участю*: XI науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства» (Луганськ, 2014); *всєукраїнських*: VI–VII науково-практичній конференції «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості» (Тернопіль, 2014–2015), науково-практичному семінарі «Розвиток особистості обдарованого учня засобами соціально-педагогічного проектування в системі освіти та родини» (Яремче, 2015), методологічних семінарах «Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів» (Київ, 2014) та «Громадянськість української молоді: виклики, здобутки, перспективи» (Київ, 2015); *міжвузівській* науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи розвитку освітніх послуг на основі інновацій: регіональний аспект» (Армянськ, 2014). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної та практичної психології Східноукраїнського національного університету імені В. Даля (2014–2015 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційної роботи відображено в 11 публікаціях, серед яких 9 статей – у наукових фахових виданнях із психології, 2 статті – в іноземних виданнях, 14 публікацій у матеріалах конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 266 найменування (з них 4 – іноземними мовами) та 5 додатків на 75 сторінках.

Загальний обсяг роботи викладено на 274 сторінках з них 168 сторінки основного тексту. Робота містить 38 таблиць на 12 сторінках, 10 рисунків на 4 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ містить обґрунтування актуальності теми дослідження, розкриває об'єкт, предмет, мету та завдання наукового пошуку, теоретико-методологічну основу та методи дослідження, його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, відомості про апробацію результатів дослідження та їх впровадження, а також публікації автора за темою дисертації та її структуру.

У першому розділі «Теоретичні засади дослідження проблеми соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу» наведено теоретико-методологічний аналіз сучасних підходів до проблеми адаптації особистості, розкрито стадійність цього процесу та охарактеризовано сучасні практики соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

На основі теоретичного узагальнення проблеми виокремлено та проаналізовано напрями, у межах яких здійснюється вивчення адаптації: психоаналітичний (А. Адлер, Г. Гартман, З. Фрейд); необіхевіоральний (Г. Айзенк, Р. Хенкі), біхевіоральний (Дж. Уотсон); інтеракціонізму (Л. Філліпс, Т. Шибутані); когнітивний (Ж. Піаже).

Результати дослідження детермінант успішної адаптації людини представлено в роботах І. Жданова, Е. Кречмера, В. Марищука (в конкретних умовах існування); Г. Айзенка, Т. Титаренко (в аспекті темпераменту, характеру, спеціальних здібностей); Л. Божович, Л. Виготського (в аспекті життєвого досвіду, інтелектуальних, емоційно-вольових і мотиваційних властивостей). Науковці наголошували на активній особистісній позиції, усвідомленні соціального статусу, рольовій поведінці, як форми реалізації індивідуальних можливостей особистості у процесі вирішення нею загально групових завдань, що впливають на соціальну адаптацію.

Констатовано, що в сучасних психологічних дослідженнях з означеної проблеми можна виділити етапи соціальної адаптації: підготовчий (І. Дубін), псевдоадаптація (Н. Дерманова); основний (А. Бодальов); кінцевий (Н. Мельнікова), «трансформації» (Н. Дерманова).

Встановлено, що соціальна адаптація першокурсників до умов освітнього середовища ПТНЗ пов'язана зі зміною попередньо сформованих установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій вихованців середньої школи, втратою закріплених взаємин із шкільним колективом та формуванням нових навичок, а також з невмінням здійснювати психологічну саморегуляцію власної діяльності та поведінки. Важким наслідком дезадаптації є стан напруженості та фрустрації, зниження активності учнів у навчанні, втрата інтересу до громадської роботи, погіршення поведінки, невдачі на першій сесії, відсутність професійних мотивів, а іноді – втрата віри у власні можливості, розчарування у життєвих планах.

Результатом проведеного теоретико-методологічного аналізу є визначення поняття «соціальна адаптація», що розглядається нами як процес і результат активного пристосування індивіда до групи, до умов соціального середовища, до

суспільних умов життя, що змінюються чи вже змінилися.

За результатами теоретичного аналізу визначено вихідні позиції для створення методичної бази діагностування соціальної адаптації першокурсників до умов освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

У другому розділі «Емпіричне вивчення психологічних чинників соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу» окреслено загальну стратегію емпіричного дослідження; описано методики вивчення психологічних чинників соціальної адаптації першокурсників ПТНЗ та виявлення її критеріїв; охарактеризовано вибірку досліджуваних; запропоновано структурно-компонентну модель соціальної адаптації першокурсників ПТНЗ та описано її структурні елементи. Представлено кількісний і якісний аналіз результатів експерименту з використанням методів математичної статистики.

Визначено групи досліджуваних (за діагностичним комплексом «Соціум», В. Киричука): пасивні (34,92 %), активні (44, 97 %), учні групи ризику (3,92 %), ізолювані (13,97 %) та відторгнуті учні (2,22 %). Констатовано, що найбільш складно адаптуються досліджувані, які входять до групи ізолюваних, відторгнутих та групи ризику. Людина, відторгнута зі своєї соціальної групи іншими її учасниками, позбавлена багатьох емоцій, переживань тощо. Фактично вона ніяк не може заповнити пусте місце в емоційних сфері, принаймні в даній соціальній групі. Окрім такого спустошення, вона відчуває себе нікому не потрібною, зайвою тощо. Звісно, що це жодним чином не сприяє емоційному комфорту. Отже, першокурсники в процесі початкової професійної освіти мають певні соціально-комунікативні труднощі поміж однолітків.

Виявлено блоки психічних станів: тривожність, фрустрацію, агресивність, ригідність (за методикою «Самооцінювання психічних станів», Г. Айзенка), що є важливими елементами для визначення загальних адаптаційних можливостей людини. З високим рівнем тривожності виявлено 211 першокурсників (35,95 %). Вони схильні переживати емоційне хвилювання, тривогу, що виникає у ситуаціях невизначеної загрози, певної очікуваної події і виявляється у прогнозуванні несприятливого її завершення. Такий емоційний супровід значно зростає в умовах особистої відповідальності та негативно позначається на характері, що набуває рис невпевненості, заниженої самооцінки, внутрішнього конфлікту між високим рівнем домагань і низькою самооцінкою власних можливостей та успішності. Середню тривожність рівня у першому зрізі виявили 358 (60,98 %) учнів, не тривожними виявились 18 (3,07 %) досліджуваних. За показником рівня фрустрації виявлено 188 (32,03 %) учнів з високим рівнем. Для таких учнів характерною є низька самооцінка, уникання труднощів, страх невдач. Найпомітнішими проявами поведінки досліджуваних у стані фрустрації є: апатія, агресія, регресія (поведінка, що наближена до заохочення мінімальних людських потреб) та стереотипія (порушення власної працездатності і наслідування чийось дій). Сильна за своїм ступенем фрустрація сприяє порушенню діяльності досліджуваних, зникає її результативність. Чинники цього стану призводять і до виникнення агресії, як наслідку емоційного виснаження. Цей стан може спрямовуватися на всіх оточуючих та на себе. Середній рівень фрустрації виявили 329 (56,05 %) учнів. Це припустимий рівень, але фрустрація наявна. Фрустраційна поведінка знаходить свій вияв тоді, коли поставлена учнем мета залишається незадоволеною. Інші негативні

почуття захоплюють свідомість людини і дезорганізують її. Разом із розчаруванням фрустрація є свідченням нездійсненого вчинку, що мав бути втіленим у реальність. Відсутність фрустрації виявлено 70 (11,92 %) досліджуваних.

Для 116 (19,76 %) досліджуваних характерний високий рівень агресивності. Ці досліджувані характеризуються нестриманістю, мають труднощі у спілкуванні з оточуючими, проявляють афективні спалахи гніву чи злоби, імпульсивними проявами поведінки, спрямованими на об'єкт фрустрації, що став причиною конфлікту. Середній рівень агресивності виявлено у 237 (40,37 %) досліджуваних, низький – у 234 (39,87 %) досліджуваних. Ці досліджувані характеризуються в цілому як спокійні, врівноважені, витримані та легко справляються з труднощами. Високий рівень ригідності виявлено у 29 (4,95 %) досліджуваних. Вони незмінні у поведінки, поглядів та суджень, навіть якщо вони не відповідають дійсності. Середні показники ригідності виявили у 440 (74,95 %) першокурсників, відсутність ригідності і легке переключення виявлено у 118 (20,1 %) досліджуваних.

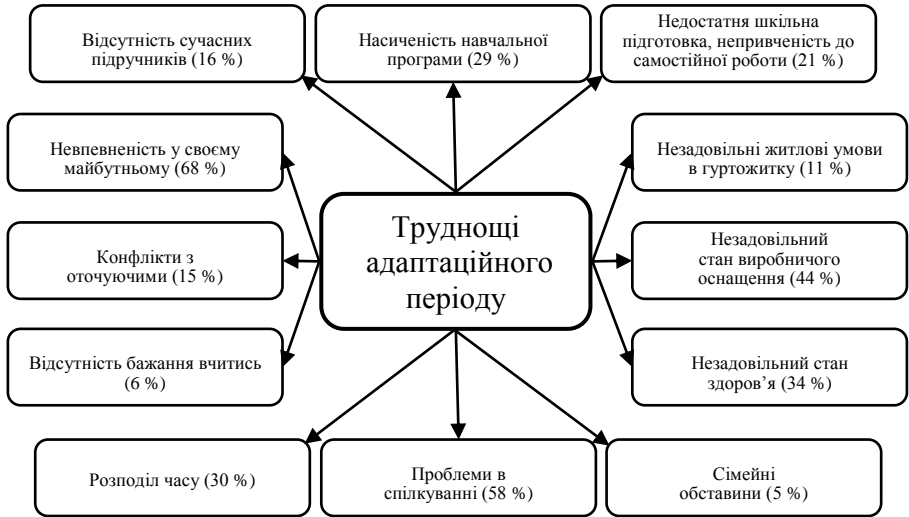
Емпірично виявлено слабкий позитивний кореляційний зв'язок (при $p \leq 0,05$) дезадаптивності з фрустрацією та ригідністю ($r=0,363$), слабкий зв'язок між прийняттям себе та агресивністю ($r=0,276$), як «неприйняття себе» має статистично значущу сильну позитивну кореляцію з фрустрацією ($r=0,436$). Емоційний дискомфорт має позитивні кореляції з фрустрацією ($r=0,302$), ригідністю ($r=0,279$) та агресивністю ($r=0,341$). Домінування має слабкі позитивні зв'язки з фрустрацією ($r=0,323$) та ригідністю ($r=0,367$) та позитивний зв'язок середньої сили з агресивністю ($r=0,577$). Тісний зв'язок агресивності з домінуванням логічний, адже домінування, по суті, є однією з форм агресивності. Враховуючи, що домінування не завжди ефективно сприяє налагодженню міжособистісних стосунків, досить вірогідною є схильність до потрапляння у фрустраційну ситуацію. Цим можна пояснити зв'язок домінування з фрустрацією.

Кореляційний аналіз між показниками психічних станів досліджуваних та професійним типом особистості (за Дж. Голландом), а також аналіз між критеріями соціально-психологічної адаптації досліджуваних та професійним типом особистості дозволив зафіксувати особливості психічних станів та критеріїв соціально-психологічної адаптації респондентів у залежності від професійного типу особистості.

Визначено статистично значущі відмінності за рівнем адаптивності залежно від соціального статусу (при $p \leq 0,05$): найвищі показники рівня адаптивності мають особи з соціальним статусом «ізолювані» (129,72 балів), найнижчі результати – особи зі статусом соціально пасивних (99,39 балів); статистично значущі відмінності за показниками рівня прийняття себе залежно від соціального статусу ($p \leq 0,05$): найменші показники рівня «прийняття себе» в осіб із статусом соціально відторгнутих (19,00 балів); статистично значущі відмінності за показниками рівня «неприйняття інших» залежно від соціального статусу ($p \leq 0,05$): найбільший рівень неприйняття інших мають особи з соціальним статусом «відторгнуті» (17,00 балів), найменший – у соціально активних осіб (14,55 балів). Неприйняття інших, протиставлення себе оточуючим, наявній чи референтній групі може бути, як причиною для отримання статусу відторгнутого, так і наслідком перебування в цьому статусі. Взагалі статус соціально відторгнутого може призводити до негативізму, агресивності та інших проявів неприйняття інших у поведінці та соціальних відносинах людини. Також виявлено статистично значущі відмінності за

показниками рівня емоційного дискомфорту, рівня внутрішнього контролю, рівня домінування залежно від соціального статусу ($p \leq 0,05$).

Дані анкетування «Самоставлення до ситуації адаптації першокурсників у професійно-технічному навчальному закладі» доповнили результати, отримані за допомогою об'єктивних методик і надали можливість визначити чинники соціальної адаптації, наведені на рис. 1.

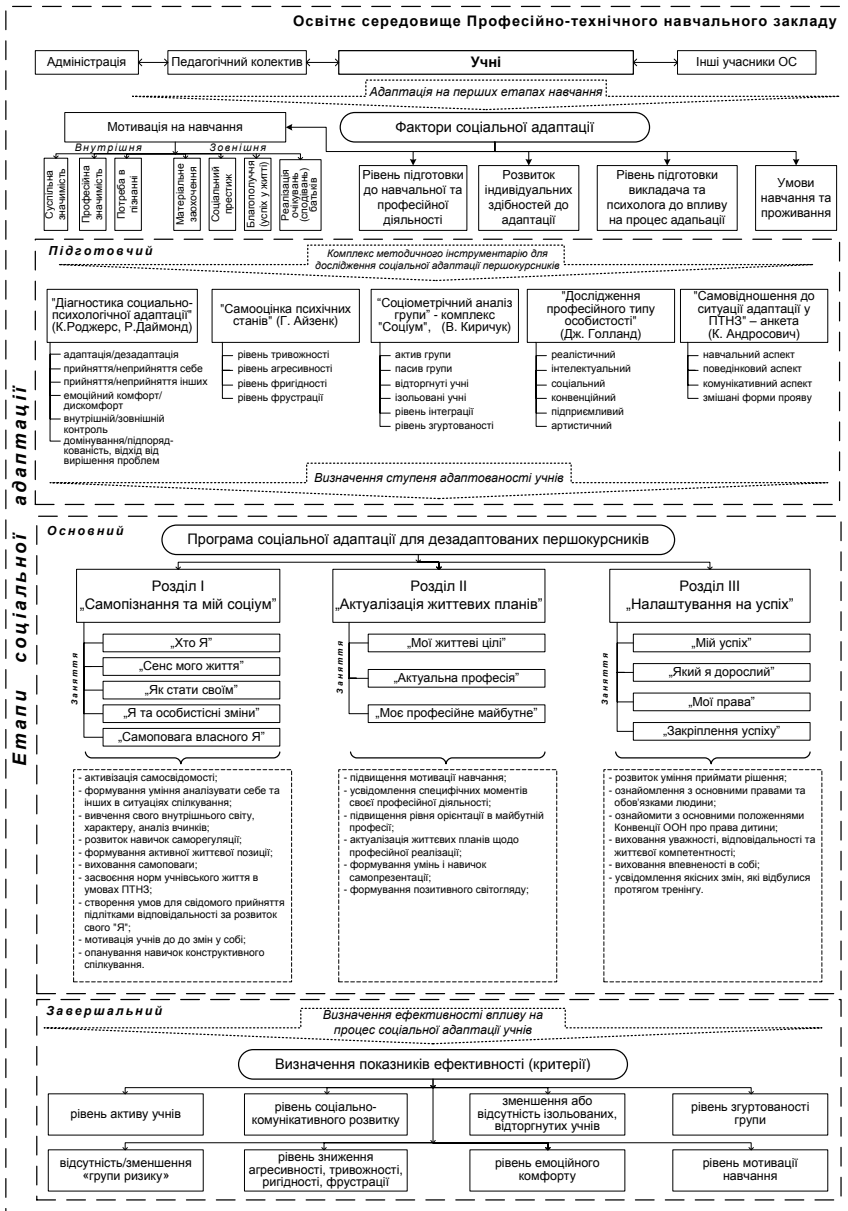
Рис. 1. Чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах професійно-технічного навчального закладу

Узагальнення результатів дослідження дозволило виокремити чотири види проявів соціальної дезадаптації першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ:

- навчальний (низький рівень успішності; умовне виставляння оцінок; необхідність повернення до школи або в інший заклад освіти; необхідність оплати за повторний курс);
- поведінковий (систематичні прогули занять; дисциплінарні порушення; грубі форми поведінкових розладів – вживання алкоголю, наркотичних і токсичних речовин, правопорушення);
- комунікативний (ізоляція, конфлікти з однокурсниками, конфлікти з викладачами, конфлікти з батьками);
- змішані форми соціальної дезадаптації (поєднання означених проявів, що зустрічаються найчастіше).

Теоретико-методологічні засади дослідження, врахування специфіки освітнього середовища ПТНЗ, виявлених чинників, що впливають на її процес упродовж навчання, та визначених критеріїв соціальної адаптації першокурсників, надали можливість розробити структурно-компонентну модель соціальної адаптації

першокурсників та описати її структурні елементи (рис. 2).

Рис. 2. Структурно-компонентна модель соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу

Структурно-компонентна модель соціальної адаптації першокурсників відображає етапи, що забезпечують процес успішної соціальної адаптації.

Підготовчий етап представлено комплексом психодіагностичних методик і чинниками, що впливають на першокурсника. На цьому етапі відбувається психодіагностика рівня соціальної адаптації першокурсників; визначення рівноваги між середовищем і особистістю, ступінь зовнішнього пристосування, особливості взаємодії з адміністрацією, педагогічним колективом та з новою соціальною групою однолітків; виявлення соціального статусу в групі.

Основний етап передбачає розроблення спеціальної програми, що розрахована на дезадаптованих першокурсників та впровадження її в навчально-виховний процес ПТНЗ. Програму логічно структуровано, поділено на три розділи, заняття в яких структуровані, а також зазначено їхню мету та основні матеріали, які необхідно підготувати для успішного проведення заняття. Для реалізації програми на цьому етапі використовують: інформаційне повідомлення, опитувальник, моделювання ситуацій, обговорення вправ, рольові ігри, міні-лекції, руханки, рефлексію тощо з метою визнання цінностей, засвоєння норм учнівського самоврядування, отримання професійних знань, умінь та навичок.

Завершальний етап має на меті відстеження результативності впливу на учнів, залучених до програми тренінгових занять. Оцінка ефективності впливу програми здійснюється за наступними критеріями: рівень активу учнів; відсутність/зменшення «групи ризику»; рівень соціально-комунікативного розвитку; рівень зниження агресивності, тривожності, ригідності, фрустрації; зменшення або відсутність ізольованих, відторгнутих учнів; рівень емоційного комфорту; рівень згуртованості групи; рівень мотивації навчання.

Врахування особливостей перебігу процесу соціальної адаптації першокурсників та виявлення групи дезадаптивних учнів дало можливість запропонувати програму підвищення соціальної адаптації «Соціальна адаптація першокурсників» в умовах освітнього середовища ПТНЗ.

У третьому розділі «Програма з підвищення соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу» проаналізовано зміст та результати реалізації, в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу, розробленої програми «Соціальна адаптація першокурсників».

За результатами аналізу констатувального експерименту було виокремлено 234 (39,86 %) учня з низькими показниками за всіма визначеними параметрами соціальної адаптації. Цих досліджуваних, які погодились взяти участь у програмі формувального впливу, було розподілено на дві групи: контрольну (КГ) (N=113) та експериментальну (ЕГ) (N=104) – загалом 217 осіб (36,96 %), яких ми віднесли до дезадаптованих першокурсників.

Для достовірності подальших даних ми порівняли середні значення за допомогою t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок. Доведено, що статистично значущих відмінностей між контрольною та експериментальною групами не має ($p \leq 0,05$). Вибір останнього аргументувався великим обсягом вибірки (N=217), гомогенністю дисперсій та нормальністю розподілу. Отже, за всіма критеріями соціальної адаптації групи не відрізняються.

Розроблена нами програма «Соціальна адаптація першокурсників»

реалізовувалася у серії тренінгових занять, що проводилися раз на тиждень упродовж шести місяців навчального року. Згідно з планом дослідження, контроль результатів корекційної роботи здійснювався наприкінці (травень) навчального року.

Структурна організація занять тренінгу відбувалася із збереженням всіх ознак тренінгових форм роботи (принципи функціонування групи, спрямованість на психологічну допомогу учасникам групи у самопізнанні, просторова організація, вербалізована рефлексія, об'єктивізація почуттів і емоцій, клімат психологічної довіри і близькості тощо). Враховано основоположні принципи, що забезпечували ефективну роботу тренінгової групи щодо адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ: активність, дослідницька позиція, усвідомлення або об'єктивування, партнерське спілкування.

Тематика та зміст занять, інтерактивна форма їх проведення сприяли формуванню у першокурсників ПТНЗ внутрішньої готовності до самостійного й свідомого планування, обґрунтованого підходу до обраної професії та подальшої успішної самореалізації. Структуру програми представлено у структурно-компонентній моделі соціальної адаптації першокурсників ПТНЗ (див. рис. 2).

Індикаторами ефективності проведеної роботи ми вважали зміни у показниках рівня соціально-психологічної адаптованості, оцінки психічного стану учнів (рівень тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності), соціального статусу учнів.

Констатовано, що в контрольній групі (N=113) за всіма критеріями соціальної адаптації в порівнянні першого та другого зрізів статистично значущих відмінностей не виявлено ($p \leq 0,05$) (табл. 1).

Таблиця 1

Показники експериментальної та контрольної груп за критеріями соціальної адаптації під час першого та другого зрізів (х_{ср}, балів)

Критерії соціальної адаптації	ЕГ (N=104)		КГ (N=113)	
	перший зріз	другий зріз	перший зріз	другий зріз
Тривожність	16,47	13,45	16,37	15,90
Фрустрація	14,53	11,33	14,43	13,85
Ригідність	14,16	10,02	14,26	14,01
Агресивність	15,12	12,31	15,01	14,53
Адаптивність	115,90	115,20	115,75	115,7
Деадаптивність	79,80	76,80	79,50	79,30
Неприйняття інших	14,90	10,90	14,45	14,35
Прийняття інших	19,50	22,80	19,05	19,25
Прийняття себе	34,80	36,10	34,60	34,80
Неприйняття себе	15,20	10,00	15,00	14,90
Емоційний комфорт	21,50	24,40	21,30	21,50
Емоційний дискомфорт	14,80	13,00	14,65	14,55
Внутрішній контроль	37,50	36,80	37,30	37,10
Зовнішній контроль	21,30	20,90	21,10	21,00
Домінування	8,00	6,39	7,80	7,75

В ЕГ констатовано покращення показників за всіма критеріями на значимому рівні ($p \leq 0,05$). Визначено вплив тренінгової програми на досліджуваних із різними соціальними статусами (активні, пасивні, ізольовані, відторгнуті, у зоні ризику). Найбільший ефект зафіксовано в групах «ізольовані», «відторгнуті» та у «зоні ризику».

На відміну від ЕГ в КГ зміни між показниками не значимі.

Оскільки в ЕГ спостерігалися позитивні зміни, ми перевірили припущення, що частина досліджуваних змінила свій соціальний статус на більш сприятливий для ефективної взаємодії в межах своєї соціальної групи. Так, встановлено, що реалізація програми сприяла зменшенню кількості відторгнутих учнів (з 23 до 6 учнів), ізольованих (з 21 до 5 учнів); якщо в зоні ризику до формувального впливу було 19 учнів, то після програми залишилось 8 учнів. Натомість, майже в три рази збільшилась кількість учнів, які перейшли до статусу «активні» і склала 34 учня проти 13. Також збільшилась кількість учнів із соціальним статусом пасивні (з 28 до 51 учня), що ймовірно відбулося завдяки розформуванню груп ризику та ізольованих учнів.

У цілому впровадження розробленої програми сприяло підвищенню соціальної адаптації досліджуваних, формуванню відповідальності, навичок самоконтролю, значному зниженню агресивності, тривожності, ригідності, фрустрації, зміні соціального статусу на більш сприятливий для повноцінного існування в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ та констатовано таке.

1. Визначено та узагальнено підходи до дослідження проблеми соціальної адаптації особистості, у межах яких вивчається даний феномен: психоаналітичний (адаптація як захисні механізми людини); біхевіоризм та необіхевіоризм (як стан, в якому спостерігається співвідношення потреб індивіда та вимог середовища, й процес, за допомогою якого досягається цей гармонічний стан); інтеракціонізм (як організовані прийоми або способи життєдіяльності, що дозволяють людині пристосуватися до нової ситуації й вирішувати типові проблеми); когнітивний (як прояв адаптивної активності) та гештальт (як процес викривлення захисних механізмів, які перешкоджають адаптації та особистісному зростанню) підходи та ін.

Соціальну адаптацію першокурсників професійно-технічного навчального закладу визначено як процес і результат їх активного пристосування до групи, до умов соціального середовища навчального закладу, до суспільних умов життя, що змінюються, чи вже змінилися.

2. Емпірично виявлено та проаналізовано критерії зниження соціальної адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу, до яких віднесено: адаптивність/дезадаптивність, тривожність, агресивність, ригідність,

фрустрацію, емоційний комфорт/дискомфорт, домінування, зовнішній/внутрішній контроль, прийняття/ неприйняття себе та інших, соціальний статус (активні, пасивні, ізольовані, відторгнуті, зона ризику).

3. Встановлено, що психологічними чинниками успішної соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу є зміни показників самооцінки психічних станів (зниження рівня агресивності, тривожності, фрустрації та ригідності), міжособистісних стосунків та рівня життєвої активності (покращення соціального статусу на більш сприятливий) та зміни їхнього ставлення до умов навчання в закладі освіти (організації навчально-виховного й навчально-виробничого процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, особливостей міжособистісних взаємин), підтримка зв'язків із близькими та рідними.

4. Розроблено структурно-компонентну модель соціальної адаптації першокурсників в умовах професійно-технічного навчального закладу, що відображає специфіку освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу, і побудовану на підготовчому, основному та завершальному етапах. Підготовчий етап представлено комплексом психодіагностичних методик для визначення чинників, які впливають на соціальну адаптацію першокурсника в умовах ПТНЗ. Основний етап передбачав розроблення спеціальної програми для дезадаптованих першокурсників та впровадження її в навчально-виховний процес професійно-технічного навчального закладу, а завершальний – відстеження результативності впливу на учнів, залучених до цієї програми.

5. Запропоновано та апробовано програму «Соціальна адаптація першокурсників», орієнтовану на підвищення соціальної адаптації учнів ПТНЗ та спрямовану на формування в них активної життєвої позиції, відповідальності, навичок ефективного спілкування, самоаналізу та самоконтролю, внутрішньої готовності до самостійного й свідомого планування та обґрунтованого підходу до вибраної професії та подальшої успішної самореалізації.

Впровадження програми в навчально-виховний процес професійно-технічних навчальних закладів сприяло зниженню у дезадаптованих першокурсників показників агресивності, тривожності, фрустрації, ригідності; розвитку здатності до ефективної взаємодії, покращило як самосприйняття, так і прийняття соціального оточення, зросли показники емоційного комфорту, загального рівня соціальної адаптації.

Експериментально доведено, що в третини досліджуваних експериментальної групи, до яких було реалізовано розроблену програму, зазнав змін соціальний статус, який став більш сприятливим для ефективної взаємодії в межах соціальної групи, сформувалися навички ефективного спілкування, самоаналізу та самоконтролю, зменшилась кількість відторгнутих учнів, ізольованих, у зоні ризику, збільшилась кількість учнів, які перейшли, зокрема, до статусу «активні», що позначилося на рівні розвитку соціальної адаптації учнів ПТНЗ.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні психологічних механізмів, що визначають спрямованість процесу соціальної адаптації учнів професійно-технічного навчального закладу відповідно до гендерного аспекту; дослідженні особливостей динаміки та засобів соціальної адаптації учнів перших та наступних курсів навчання у ПТНЗ; розробці механізмів соціально-

психологічного супроводу учнів упродовж їхнього навчання в умовах освітнього середовища ПТНЗ.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Навчальні програми:

1.1. Андросович К. А. Соціальна адаптація першокурсників [Текст] : навчальна програма тренінгових занять / Автор-укладач К. А. Андросович. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 84 с.

2. Статті у наукових фахових виданнях:

2.1. Андросович К. А. Психологічне забезпечення профорієнтаційної роботи серед випускників шкіл [Текст] / К. А. Андросович // Актуальні проблеми психології / за ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2008. – Т. X., Ч. 8. – С. 22–27.

2.2. Андросович К. А. Особливості професійного становлення учнів ПТНЗ [Текст] / К. А. Андросович // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр. – К. : НУОУ, 2012. – Вип. 5 (30). – С. 185–189.

2.3. Андросович К. А. Умови та форми процесу успішної адаптації студентів-першокурсників [Текст] / К. А. Андросович // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка – К. : Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – № 4 (21). – С. 121–128.

2.4. Андросович К. А. Соціально-психологічні фактори адаптації першокурсників професійно-технічного навчального закладу [Текст] / К. А. Андросович // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : Ноулідж, 2014. – № 2 (34). – С. 12–17.

2.5. Андросович К. А. Аналіз труднощів соціальної адаптації першокурсників професійного ліцею [Текст] / К. А. Андросович // Освіта та розвиток обдарованої особистості : щомісячний наук.-метод. журн. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – № 6 (25). – С. 42–45.

2.6. Андросович К. А. Аналіз результативності програми соціальної адаптації [Текст] / К. А. Андросович // Наука і освіта : наук.-практ. журнал Південного наукового центру НАПН України. – Одеса : Південноукраїнський НПУ ім. К. Д. Ушинського, 2014. – № 5 (СХХІІ) – С. 112–118.

2.7. Андросович К. А. Особливості соціальної адаптації першокурсників в залежності від соціального статусу [Текст] / К. А. Андросович // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ : Ноулідж, 2014. – № 3 (35). – С. 13–18.

2.8. Андросович К. А. Розвиток та соціалізація особистості у сучасному суспільстві [Текст] / К. А. Андросович, В. О. Киричук // Освіта та розвиток обдарованої особистості : щомісячний наук.-метод. журн. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – № 11 (30). – С. 22–27.

2.9. Андросович К. А. Аналіз емпіричного вивчення соціальної адаптації учнів професійно-технічних навчальних закладів [Текст] / К. А. Андросович // Освіта та розвиток обдарованої особистості : щомісячний наук.-метод. журн. – К. : Інститут

обдарованої дитини, 2015. – № 5 (36). – С. 42–45.

3. *Статті у наукових іноземних виданнях:*

3.1. Androsovykh K. Analysis of social adaptation depending on the psychic states of vocational school first-year students [Text] / Ksenya Androsovykh // British Journal of Science, Education and Culture. – 2014. – No. 1. (5) (January-June). – Vol. V. «London University Press». – London, 2014. – P. 542–547 (Proceedings of the Journal are located in the Databases Scopus).

3.2. Андросович К. А. Формирование личности студента как субъекта будущей профессиональной деятельности [Текст] / К. А. Андросович // Психолого-педагогические аспекты жизненного самоопределения личности : сб. науч. ст. / под общ. ред. канд. психол. наук, проф. И. В. Плаксиной. – Владимир : Изд-во ВлГУ, 2013. – С. 30–35.

4. *Статті у нефахових виданнях, матеріалах науково-практичних конференцій:*

4.1. Андросович К. А. Дослідження проблеми професійної успішності у сучасній психологічній науці [Текст] / К. А. Андросович, І. В. Ващенко // Materials digest of the XXV International Scientific and Practical Conference and the II stage of Research Analytics Championship in pedagogical sciences psychological sciences and the I stage of the Research Analytics philological sciences (16–21 May 2012, London) «Problem of modern philology. Pedagogics and psychology» – London : IASHE, 2012. – P. 188–189.

4.2. Андросович К. А. Профессионализм как результат профессионального становления личности [Текст] / К. А. Андросович // Материалы II междунар. науч.-практ. конф. «Проблемы и перспективы развития образования в XXI веке : профессиональное становление личности (философские и психолого-педагогические аспекты)», 10–11 апр. 2012 г. – Ереван; Прага : Науч.-изд. центр «Социосфера», 2012. – С. 179–182.

4.3. Андросович К. А. Психологічні передумови успішності професійної діяльності / К. А. Андросович // Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. «Харківська школа психології: спадщина і сучасна наука», 19–20 жовт. 2012 р. – Харків : ХНПУ, 2012. – С. 11–12.

4.4. Андросович К. А. Професійна діяльність особистості: передумови успішності / К. А. Андросович // Матеріали I междунар. науч.-практ. конф. «Психология труда и профессиональное развитие педагога: актуальное состояние, проблемы и перспективы», 16 нояб. 2012 г. / Под ред. к. психол. н., доц. К. В. Сапегина, к. психол. н. О. С. Батуриной. – Бирск : Бирский филиал ФГБОУ ВПО «Башкирский государственный университет», 2012. – Ч. 2. – С. 87–93.

4.5. Андросович К. А. Проблема успішності навчальної діяльності студентів / К. А. Андросович // Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми емпіричних досліджень у психології», 6–7 груд. 2012 р. / За ред. І. Данилюка, І. Ващенко. – Вип. 1. – К. : ОВС, 2012. – С. 10–16.

4.6. Андросович К. А. Теоретичний аналіз професійної успішності в психології / К. А. Андросович // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна». – К. : Логос, 2013. – Вип. XI, ч. 2. – С. 158–160.

4.7. Андросович К. А. Особливості професійного типу особистості учнів професійного ліцею / К. А. Андросович // Матеріали V Севастопольського міжнар.

наук.-практ. симпозиуму «Особистість у просторі культури», 27 черв. 2013 р. / За ред. Г. О. Балла, О. Б. Бовть, В. О. Медінцева. – Севастополь : Рібест, 2013. – С. 7–9.

4.8. Андросович К. А. Визначення тренінгу в сучасній психології / К. А. Андросович // Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми емпіричних досліджень у психології», 5–6 груд. 2013 р. / За ред. І. Данилюка, І. Вашенко. – Вип. 2. – К. : ОВС, 2013. – С. 16–20.

4.9. Андросович К. А. Использование тренингов для повышения адаптации первокурсников профессионального лицея / К. А. Андросович // Сбор. ст. по материалам XXXIV междунар. науч.-практ. конф. «Личность, семья и общество : вопросы педагогики и психологии», 11 нояб. 2013 г. – Новосибирск : Изд-во «СибАК», 2013. – Ч. II. – № 11 (34). – С. 118–124 (РИНЦ).

4.10. Андросович К. А. Методичне забезпечення діагностики адаптаційних процесів в умовах початкового професійного навчання [Текст] / К. А. Андросович // Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. «Проблеми та перспективи розвитку освітніх послуг на основі інновацій: регіональний аспект», 27–28 берез. 2014 р. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – С. 14–19.

4.11. Андросович К. А. Соціально-психологічні проблеми юнаків в процесі професійного навчання / К. А. Андросович // Матеріали XI наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Соціально-психологічні проблеми гендерної стратифікації суспільства», 18–19 квіт. 2014 р. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – С. 106–109.

4.12. Андросович К. А. Виявлення причин дезадаптації першокурсників професійного лицею / К. А. Андросович // Матеріали VI всеукр. наук.-практ. конф. «Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості», 4–5 черв. 2014 р. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – С. 150–156.

4.13. Андросович К. А. Аналіз сутності та змісту соціальних аспектів адаптації особистості / К. А. Андросович // Зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні тенденції розвитку світової психологічної та педагогічної практики», 26–27 груд. 2014 р. – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2014. – С. 39–45.

АНОТАЦІЇ

Андросович К. А. Психологічні чинники соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Сєвєродонецьк, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню психологічних чинників соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища ПТНЗ. На матеріалі аналізу емпіричних даних конкретизовано сутність соціальної адаптації, як процесу і результату активного пристосування індивіда до групи, до умов соціального середовища професійно-технічного навчального закладу, до суспільних умов життя, що змінюються чи вже змінилися.

Встановлено, що психологічними чинниками успішної соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного

навчального закладу є зміни показників самооцінки психічних станів (зниження рівня агресивності, тривожності, фрустрації та ригідності), міжособистісних стосунків та рівня життєвої активності учнів (зміна соціального статусу на більш сприятливий) та зміни їхнього ставлення до умов навчання в закладі освіти (організації навчально-виховного й навчально-виробничого процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, особливостей міжособистісних взаємин), підтримка зв'язків із близькими та рідними.

Розроблено програму соціальної адаптації першокурсників в умовах освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу та експериментально доведено її ефективність й можливість використання у навчально-виховному процесі навчального закладу.

Ключові слова: першокурсник, професійно-технічний навчальний заклад, соціальна адаптація, соціальний статус.

Андросович К. А. Психологические факторы социальной адаптации первокурсников в условиях образовательной среды профессионально-технического образовательного учреждения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля МОН Украины. – Северодонецк, 2015.

Диссертационное исследование посвящено изучению психологических факторов социальной адаптации первокурсников в условиях образовательной среды ПТУ. В исследовании раскрыта сущность социальной адаптации, как процесса и результата активного приспособления индивида к группе, к условиям социальной среды ПТУ, к социальным условиям жизни, которые изменяются или уже изменились.

Определены показатели дезадаптированности первокурсников по пяти методикам, которые включают в себя определение параметров агрессивности, тревожности, фрустрации, ригидности, адаптивности, дезадаптивности, эмоционального дискомфорта, принятия себя, доминирование и т. п. Это позволяет количественно оценить уровень социальной адаптации и выделить группу дезадаптированных учащихся, которые требуют специально-организованных мероприятий по их адаптации в условиях образовательной среды ПТУ.

Основными психологическими факторами успешной социальной адаптации первокурсников в условиях образовательной среды профессионально-технического образовательного учреждения заведения являются изменения показателей самооценки психических состояний (снижение уровня агрессивности, тревожности, фрустрации и ригидности), межличностных отношений и уровня жизненной активности учащихся (изменение социального статуса на более благоприятный), изменения их отношения к условиям обучения в учебном заведении (организации учебно-воспитательного и учебно-производственного процесса, отношения и влияние администрации заведения, особенностей межличностных отношений), поддержка связей с близкими и родными.

Предложена структурно-компонентная модель социальной адаптации первокурсников в условиях ПТУ, которая отражает специфику образовательной среды этого учебного заведения и построена на подготовительном, основном, заключительном этапах.

Разработана программа повышения социальной адаптации первокурсников в условиях ПТУ направленная на формирование их активной жизненной позиции, навыков эффективного общения, самоанализа и самоконтроля, внутренней готовности к самостоятельному и осознанному планированию и обоснованному подходу к выбранной профессии и дальнейшей успешной самореализации.

Доказана эффективность программы тренинговых занятий для дезадаптированных первокурсников, в первую очередь для учащихся с социальным статусом «изолированные», «в зоне риска», «отторгнутые».

Внедрение разработанной программы социальной адаптации первокурсников в условиях образовательной среды профессионально-технического образовательного учреждения способствовало снижению показателей агрессивности, тревожности, фрустрации, ригидности; развитию способности к эффективной адаптивности, улучшило самопринятие и принятие социального окружения, повышению показателей эмоционального комфорта, общего уровня социальной адаптации.

Ключевые слова: первокурсник, профессионально-техническое образовательное учреждение, социальная адаптация, социальный статус.

Androsovykh K. A. Psychological factors of first-year students' social adaptation in terms of vocational institutions educational environment. – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.05 - social psychology; psychology of social work. – Volodymyr Dahl East Ukrainian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Severodonetsk, 2015.

The dissertation research is dedicated to the study of psychological factors of first-course students' social adaptation in terms of a vocational institutions educational environment. It was found that social adaptation is the process and the result of active adaptation of an individual to the group, to the terms of social environment of vocational schools and to social life conditions which are in the process of changing or has already changed.

The main psychological factors of successful social adaptation of first-course students in terms of vocational institution educational environment were established. They are: changes of mental states self-rating indicators (reduction of aggression, anxiety, frustration and rigidity), interpersonal relationships and level of vitality (the change of social status for more favorable) and changing attitudes to their learning conditions in educational institution (characteristics of educational and production processes organization, attitude and influence of an institution administration, special features of interpersonal relationships, the contact with relatives and friends).

The implementation of the developed program of training sessions for first-course students' social adaptation in terms of vocational institutions educational environment contributed to lowering indicators of aggressiveness, anxiety, frustration, rigidity. It facilitated the ability to effective adaptability developing, improved acceptance of oneself and social environment, improved overall emotional state of participants. The rates of emotional comfort and the overall level of social adaptation increased.

Key words: first-course student, vocational institution, social adaptation, social status.

Підписано до друку 19.05.2015 р.
ф.60×90/16, ум. др. арк. 0,9
Зам. 10/11/14-156/4, наклад. 100 пр.
Друкарня Прінт Квік
м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65
т. (044) 235-0009, 235-7528